

Валентин Онопрієнко

докт. філос. наук,
професор,

зав. відділу Центру досліджень
науково-технічного потенціалу
та історії науки
ім. Г.М. Доброва НАН України,
м. Київ

Космічна спрямованість та цільність етики, естетики й аксіології космізму

Видатні мислителі-космісти мали спільні соціально-культурні витоки: у багатьох випадках походили з аристократичних родин, отримали блискучу освіту, вільно володіли кількома іноземними мовами, що сприяло доступу до скарбниць духовної культури інших народів, але у той же час їхні соціальні погляди відзначалися релігійністю, утопічністю, а в деяких випадках навіть наївністю. Багато представників космізму прийшли до цієї філософії від релігії, не сприйнявши традиційного аскетизму і догматизму офіційного православ'я, або від науки, намагаючись поєднати наукове знання, чуттєвий досвід і релігійну віру.

Засновники космічної філософії переважно мали дворянське походження (*М.Ф. Федоров, В.С. Соловйов, М.О. Бердяєв, О.Л. Чижевський, В.І. Вернадський* та ін.), і на їхнє особистісне формування значний вплив справила атмосфера найближчого родинного оточення. Усі вони були носіями інтелігентської свідомості, хоч і намагалися вирішити її проблеми різними шляхами. Спільні духовно-моральні орієнтири привели цих мислителів до схожих у загальних принципах філософських концепцій, які склали *космічний напрям у сучасній філософії*.

Мислення космістів характеризувалось своєрідним паралелізмом — внутрішнім злиттям духовних та наукових знань, поєднанням релігійного та раціонального світоглядів.

Скажімо, *В.С. Соловйов* навчався на фізико-математичному та історико-філологічному факультетах Московського університету, так само й *П.О. Флорен-*

ський, потім отримали освіту в духовній академії. *М.О. Бердяєв*, будучи студентом фізико-математичного факультету Київського університету, через рік перевівся на юридичний, але понад усе цікавився філософією. *О.Л. Чижевський* у Московському археологічному інституті поглиблено вивчав гуманітарні науки, а в Комерційному одержав базові знання у точних науках. *К.Е. Циолковський*, займаючись технічними дослідженнями, визнавав головною метою свого життя космічну філософію.

Багато представників космічної філософії пройшли шлях від атеїзму і матеріалізму до “справжньої” релігійності, від марксизму до ідеалізму, від соціально-політичної односторонності до космічного погляду на світ і людину. Представник *філософії вседності* — *С.М. Булгаков* — у молоді роки був одним із найактивніших “*легальних марксистів*”, намагаючись знайти пояснення ролі людини в історії, змісту її існування. Але потім під впливом глибокого вивчення політекономії та філософії він повертається знов до *ідеалізму* і в своїй особистій концепції намагається ввести господарську та культурну активність людини

у християнську доктрину розвитку світу. Бердяєв у студентські роки, як і С.М. Булгаков, захоплювався ідеями *Маркса* і зблизився з соціал-демократичними колами кінця XIX ст. Мислитель намагався знайти активну філософію, яка спроможна була б покращити світ. Але наступна участь Бердяєва у русі культурного ренесансу значно змінює його філософські переконання. Він стає засновником релігійно-філософського товариства, редагує журнали “Новый путь”, “Вопросы жизни” і переходить від марксистських поглядів, в яких він не погоджувався з тоталітарністю думки, колективізмом вчинків, до космічної за суттю, філософсько-релігійної концепції — *активно-творчого есхатологізму*.

Ще одна специфічна риса, спільна для багатьох мислителів-космістів, — *здатність до надчуттєвої діяльності, парapsихологічні можливості*. Прояви *дунаїзму* спостерігались у *Ціолковського, Бердяєва, Соловйова, Вернадського*. Парапсихологічні здібності були у *М.Ф. Федорова, П.О. Флоренського, С.М. Булгакова, Д.Л. Андрєєва, М.К. Реріха*. Зокрема, Вернадський з раннього дитинства був здатний у галюцинаціях викликати образи певних людей і навіть, за свідченням сучасників, вступати з ними в контакт. В архівних документах ми знаходимо його записи про те, що деякі з наукових відкриттів явилися йому шляхом осяяння, містичного одкровення. До речі, В.С. Соловйов, коли був доцентом Московського університету, багато часу приділяв вивченню саме містичних творів та окультних наук. Перед самим філософом також часто з'являлись видіння, він згадував у листах до друзів свої незвичайні сни, розвивав у собі здібності до медитацій. Такі надзвичайні риси не могли не справили певного впливу на світоглядні принципи космістів.

Тому в їхніх концепціях нам трапляються з містичні терміни з упевненою вірою у майбутнє існування надлюдського суспільства, в якому перед кожною людиною відкривається дивовижне Царство Духу.

Метою людського існування у космічній філософії є освоєння духовних основ дійсності. Вона поєднана з цілою системою людських цінностей, які розуміють як об'єкти різноманітних духовних прагнень людини.

Космізм визнає і проголошує існування загальнолюдських цінностей, таких як Любов, Добро, Краса, Розум та Моральне почуття.

Добро є належним благом, до якого природно прагне людська душа;

Любов — принципом цілісності всього космічного Буття, а також людини як мікрокосму;

Краса — вищою орієнтацією в діяльності творення космічної побудови;

Розум виступає засобом перетворення світу, що живе за законами необхідності, пануючими у природі, у світ вільний, творчий, який подолав руйнування та смерть;

Моральність виступає духовним критерієм цього перетворення.

Всі загальнолюдські цінності принципово обґрунтовують космічну майбутність людства, яка не зможе здійснитися, якщо хоча б один елемент створеної ними системи буде відсутнім.

Але *абстрактні ідеальні начала не здатні привнести у світ єдність та визначеність*. Реальність ціннісного світу гарантована позачасовою аксіологічною серією в Абсолюті, недосконалим відображенням якої служить структура людської особистості. І якщо сама людська особистість є вищою цінністю у космічній філософії, то такою ж цінністю стає і її нескінченна перетворена дійсність, тобто — космічне життя. Але *ідеальна душа не зможе існувати у недосконалості тілі*. Питання про втілення ідеальних космічних принципів у Буття вимагало від космічної філософії створення особливого вчення про перетворення тіла, “святої матеріальності” І це вчення ми зустрічаємо на сторінках творів представників усіх напрямків космічної філософії. Його основна ідея — прагнення людини до перетворення своєї плоті, воскресіння тіла, як до необхідної умови досягнення морального ідеалу, який, у свою чергу, є об'єднуючим принципом та смислом космічного Буття.

Вершина внутрішньої еволюції життя виражена у космічній філософії в ідеалі Боголюдства. Людина, за думкою космістів, здатна досягти вищого ступеня духовності, можливості відокремлювати себе від життєвих рухів, бажань та пристрастей і усвідомити себе як дух, втілений у матерію. Коли в людині виникає повна внутрішня гармонія, спокій і незалежність від руйнівних зовнішніх впливів, вона здатна усвідомлювати свою вищу духовну сутність. Тоді людська сутність перевищує навіть індивідуальну душу та поширюється у Космосі, перевищує всі природні форми і дії і сходиться у безмежну трансцендентальність. Таке визволення духовної частини людини і є вирішальною стадією у *духовній еволюції Природи*.

З позицій космізму, духовність — не є інтелектуальністю, іdealізмом, чистою мораллю чи аскетизмом; це також не релігійність і не пристрасний емоційний рух, піднесення духу. Духовність не є навіть сумішшю цих речей. Розумова віра, емоційна спрямованість, регуляція поведінки згідно з релігійною чи етичною формулою не є духовними досягненнями та випробуваннями. Все це є великою цінністю для інтелектуальної свідомості та життя, а також для самої духовної еволюції, але тільки як підготовчі дії для дисципліни та очищення людської природи. Зачатки духовної реалізації випробування і зміни своєї природи тут ще відсутні. Духовність у своїй сутності є пробудженням внутрішньої дійсності людини, її душі — внутрішнє прагнення пізнати, відчуті і ототожнювати себе з нею, увійти у контакт з вищою реальністю, іманентною в Космосі та поза Космосом, а також у людській істоті. Внаслідок цього контакту — перетворити усю свою сутність, стаючи новою істотою, новою особистістю, новою природою.

Отже, досягнення вищої цілі духовної еволюції — це виникнення звільненої Боголюдини, яка реалізувала своє “Я” і дух усередині себе самої, увійшла у космічну свідомість та об’єдналася з вічним. Вона стала безсмертною та досконалою, і хоча вона визнає ще життя та дію, поводить, керуючись внутрішньою духовною силою. Вищим відображенням цієї духовної зміни є повне звільнення душі, розуму, серця і дій людини і трансформація їх у космічну реальність. Таким чином, духовна еволюція знаходить свій шлях і зводить вершини людської природи.

Космічна думка надає великої уваги питанням *етики та філософії культури*. За своєю суттю весь космізм є прикладом моральної філософії, оскільки всі його базові ідеї мають духовно-моральний характер.

У підвалинах етики, вважають космісти, лежить моральний досвід людства. Етика не може бути лише пізнавальною філософською дисципліною, вона є також морально-духовним актом. Як вчення про життя, його зміст, цілі і цінності етика стає неминуче вченням про людину. Але вона повинна бути не тільки теоретичною, але й практичною, тобто закликати до морального перетворення дійсності і створення загальнолюдських моральних орієнтирів. Етика тісно пов’язана з повнотою духовного буття людини. Вона є пізнанням духу, а не пізнанням природи, їй належить все те, що поєднано з духовною свободою, а не з природною необхідністю. Шляхи ж пізнання світу духовного зовсім інші, ніж шляхи пізнання світу природного. Тому в етиці, крім наукового елементу, космісти виділяють елементи культури, соціології, міфології і навіть екстрасенсорики. Крім того, етика завжди “особиста” (М.О. Бердяєв), тому що вона має свої корені у духовному існуванні людства.

В етиці космізму не існує самого онтологічного зла. Є тільки несвідома сліпа стихія природних темних сил. Вона виражається у смерті та стражданнях,

бо в емпіричному світі не діє божественна доцільність. Смерть виступає найбільшим злом, але в умовах нашого існування на сучасному етапі розвитку людства вона є також шляхом до вічності. У руслі космічної філософії визріває дух космічних сил воскресіння. Джерело перемоги над злом нашого життя міститься не у смерті, і не в народженні, а перед усім — у воскресінні. Дія світового зла приносить загибель і руйнування, але творчі сили воскресіння перемагають смерть і знищення. В боголюдському процесі містяться основи для творчого перетворення за законами Космосу усього Всесвіту.

Космічна філософія ставить під сумнів мораль смертної людини. Під впливом страху смерті і знищення, а також втрат близьких і рідних, людина не може бути вільною у космічному розумінні.

В складних ситуаціях вона не зможе об’єктивно вирішити складні проблеми, вона підвладна спокусам та егоїзму. Фізичний факт смерті не повинен детермінувати засіб існування моральної людини. І цього можна досягти, втіливши велику ідею воскресіння, яка проходить червоною ниткою крізь усю етику космічної філософії.

Космісти наполягають на тому, що природні закони скінченності та смерті діють лише на певних рівнях Буття. Одухотворяючи Всесвіт, вносячи у Космічну Матерію доцільність і Розум, керуючись високоморальними принципами, людина здатна подолати свою смертну природу. Більше того, людство може і повинне поставити перед собою завдання воскресіння всіх померлих поколів як надморальної мети.

Етика космічної філософії гармонізує відношення між особистістю, суспільством та природою (як природною, так і штучною). Вона дозволяє індивіду максимально використувати свій творчий потенціал. Істинна моральність, на думку космістів, починається саме тоді, коли людина, слідуючи за ідеалом вищого Блага, відчуває у собі силу, енергію і розум і діє в інтересах всього людства, а також і усього світу Космосу, з яким усвідомлює свою космічну й онтологічну єдність. Моральна досконалість веде людину до вирішення конфлікту між нахилом і обов'язком, практичним розрахунком і піднесеним мотивом. Йдучи шляхом самовдосконалення, людина підіймається до рівня “всецілісного” буття, в якому нерозривно поєднуються добро, благо і блаженство.

Але досягнення надморальності є лише обов'язком людини. Вона вільна обирати моральні межі свого існування, проте розум, досвід та інтуїція мають показати їй всю загибельність позаморальної діяльності та існування без вищих ідеалів “спільної справи”.

Приклад тому — сучасні глобальні проблеми цивілізації. Вся космічна філософія спрямована на визначення проблем **екологічної етики**: людина як частина Природи не повинна безтурботно експлуатувати її. Привнесення морально-розумного моменту у господарчу діяльність людини на планеті, а потім і у Всесвіті є головним принципом проективної діяльності космічної людини.

Для етики космічної філософії був характерним інтерес до надлюдських духовних істот, пов'язаний з визнанням життя у всесвітніх просторах.

Їхню наявність обумовлює сама ідея багатоплановості Буття і ствердження проективності життя.

Космізм висунув принцип Всесвітньої Любові як основи досконалої гармонії взаємодії всіх істот Космосу. Любов у космічній філософії зближується з поняттям краси та істини, вона руйнує егоїзм та веде до встановлення первісної внутрішньої цілісності людини і світу. У стані Любові людство зливається зі світовою Душею й усвідомлює гармонію Космосу. Таким чином, Любов приводить до єдності, але саме у ній відроджується індивідуальність, якої не існує у тваринному світі. Ерос у космізмі тісно пов'язаний з природою творчості, оскільки здатність до творчості людина успадкувала від Бога, а Любов і є актом входження у Божество. Отже, Любов стає головним джерелом духовного оновлення, відродження духовної культури.

Космічна філософія стверджує необхідну взаємодію культур і розуміє її як взаємопроникнення. Кінцевим моментом цього процесу повинна стати нова загальнолюдська культура, заснована на гармонії різних соціально-історичних та духовних традицій.

Високою метою мистецтва у космічній філософії є одухотворена творчість, яка покликана втілити у життя ідеали добра, істини і краси, які сприяють єдності людства. Саму Красу космісти розглядають як абсолютну цінність Буття. Вона об'єднує у житті все те, що є гармонійним. Вона — кінцева мета світу і людини. Інтуїтивне сприйняття краси природи, краси людини чи краси художнього твору є творчим подоланням Хаосу, є ствердженням вічності Космосу.

Характерно, що всі види мистецтва космісти розглядають не у відокремленості, не самі по собі, з позицій естетики, але як безпосередні знаряддя у справі духовного перетворення життя. Храмовому мистецтву космічна філософія надає особливої уваги, оскільки вважає його втіленням ідеального Всесвіту, образом-символом світобудови, в яку внесено гармонійну структуру і смисл.

Проективність космічної філософії виявилася й у поглядах на мистецтво, в естетичних ідеях. Космісти вважають, що завдяки тому, що будь-яке творіння мистецтва справляє певний вплив і дію на світ, сам художній твір перетворюється у проект життя, того, до якого повинно прагнути людство. Мистецтво одержує вищий метафізичний сенс крізь створення великих ідей, “архетипів”, художніх образів того, що людина майбутнього має створювати у реальності: гармонію, красу та вічне життя. Звідси виринає основна вимога космічної філософії до творчості — необхідність творити за особливими законами Любові та Краси нову реальність людства, нові форми і закони Буття.

Космізм проголошує мистецтво майбутнього творчістю самого життя.